

دانشکده اصول دین

شعبه تهران

گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه کارشناسی ارشد **M.A**

موضوع:

نقد و بررسی نظریه وجود تناقض در قرآن کریم

استاد راهنما:

دکتر غلامحسین تاجری نسب

استاد مشاور:

دکتر مجید معارف

نگارش:

آزاده عصّاره

سال تحصیلی ۸۹-۹۰

كلية اصول الدين

شعبه طهران

قسم علوم القرآن و الحديث

رسالة ماجستير

عنوانها:

نقد و دراسة نظرية وجود التناقض فى القرآن الكريم

الأستاذ المشرف:

الدكتور غلامحسين تاجرى نسب

الأستاذ المساعد:

الدكتور مجيد المعارف

إعداد :

آزاده عصّاره

السنة ١٣٩٠

السلام عليك يا تالى كتاب الله و ترجمانه

تقديم به :

يكتا عدل قرآن ، يگانه وارث غدیر، مهدی موعود

حضرت حجة بن الحسن العسکری (عج)

به امید تقرب ظهور

و با آرمان درک حقایق قرآن در آن آستان

سپاسگزاری:

خداوند مَنان را شاکرم که توفیق عنایت فرمود تا پس از سالها تحصیل و کار در زمینه علوم مهندسی، گام در راه تحصیل علم و شناخت کتاب الهی قرآن و احادیث معصومین(ع) گذاشته و از موهبت تحقیق و مطالعه در این علوم بهره‌مند شوم.

در این فرصت مغتنم، شایسته است از کلیه اساتید محترم دانشکده اصول الدین در دوران تحصیلات کارشناسی ارشد و سایر اساتیدی که طی سالهای گذشته به صورت غیر آکادمیک مرا از علم و معرفت قرآن بهره‌مند ساختند، قدردانی نمایم. بطور خاص از استاد ارجمند جناب آقای دکتر تاجری نسب که با راهنمایی‌های دلسوزانه و خالصانه خویش از آغاز تا فرجام با دقتی وافر مرا یاری دادند و استاد گرامی جناب آقای دکتر مجید معارف که از توصیه‌ها و ارشادات ارزشمند ایشان بهره فراوان بردم و همچنین استاد گرامی جناب آقای دکتر میرباقری که قبول زحمت کرده، داوری این رساله را عهده دار شدند، کمال تشکر و امتنان را دارم.

حق آن است که قدردان و دعاگوی خانواده عزیز و دلسوز خود به ویژه همسر و فرزند خردسالم باشم که در حین تدوین این رساله، با تحمل سختی‌ها و دشواری‌ها، مرا حمایت و همراهی کردند.

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

چکیده..... ۱

۱- کلیات

۱-۱ تبیین موضوع..... ۳

۲-۱ اهمیت موضوع..... ۵

۳-۱ اهداف تحقیق..... ۷

۴-۱ پیشینه تحقیق..... ۸

۵-۱ سؤالات تحقیق..... ۱۱

۶-۱ فرضیه های تحقیق..... ۱۱

۷-۱ روش تحقیق..... ۱۱

۸-۱ نوآوری تحقیق..... ۱۳

۲- مبانی منطقی و اصولی امکان وقوع تناقض

۱-۲ آشنایی با اصطلاحات علم منطق در باب تناقض و نظائر آن..... ۱۵

۱-۱-۲-۱ تقابل..... ۱۵

۱-۱-۱-۲-۱ تناقض..... ۱۶

۱-۱-۱-۱-۲-۱ شرایط تناقض..... ۱۹

- ۲-۱-۱-۲ تضاد..... ۲۱
- ۲-۱-۱-۳ داخل در تحت تضاد..... ۲۱
- ۲-۱-۲ تداخل..... ۲۲
- ۲-۲ آشنایی با اصطلاحات علم اصول فقه در رابطه با بحث تناقض..... ۲۳
- ۱-۲-۲ عام، خاص و مخصص..... ۲۳
- ۱-۱-۲-۲ الفاظ عموم..... ۲۵
- ۲-۱-۲-۲ مخصص متصل و منفصل..... ۲۵
- ۲-۲-۲ مطلق و مقید..... ۲۷
- ۲-۲-۲ ناسخ و منسوخ..... ۲۸
- ۱-۳-۲-۲ حکمت نسخ در قرآن از دیدگاه مسلمانان و تفاوت آن با دیدگاه شرق شناسان..... ۳۰

۳- بررسی عدم تناقض در قرآن از منظر عقل و نقل

- ۱-۳ بررسی عدم امکان تناقض در قرآن از منظر عقل..... ۳۶
- ۱-۱-۳ قبح عقلی تناقض گویی..... ۳۶
- ۲-۳ بررسی عدم تناقض در قرآن از منظر نقل..... ۳۹
- ۱-۲-۳ آیات قرآن و دعوی عدم تناقض..... ۳۹
- ۱-۱-۲-۳ أَمْ فَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا..... ۳۹
كثيراً (النساء / ۸۲)
- ۱-۱-۲-۳ اعجاز قرآن در هماهنگی آیات و عدم تناقض در آن..... ۴۲

۲-۱-۱-۲-۳ تحدی قرآن در هماهنگی آیات و عدم تناقض در آن.....۴۵

۲-۱-۲-۳ اللَّهُ نَزَلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي (23/).....47

۳-۱-۲-۳ قُرْءَانَا عَرَبِيًّا غَيْرِ ذِي عِوَجٍ لَّعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (28/).....50

۴-۱-۲-۳ وَ إِنَّهُ لَكِتَابٌ عَزِيزٌ . يَأْتِيهِ الْبَاطِلُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِيلٌ مِّنْ حَكِيمٍ

حَمِيدٍ (42-41 /).....51

۲-۲-۳ احادیث معصومین(ع) و دعوی عدم تناقض.....53

۴- طبقه بندی و بررسی آیات موهم به تناقض در قرآن کریم

مقدمه.....62

۱-۴ مباحث تاریخی و طبیعی.....64

۱-۱-۴ خطاب خداوند به حضرت زکریا(ع).....64

۲-۱-۴ عصای حضرت موسی(ع).....66

۳-۱-۴ غرق شدن فرعون.....69

۴-۱-۴ گفتگوی فرعون و اطرافیان او.....70

۵-۱-۴ فضیلت بنی اسرائیل بر عالمیان.....71

۶-۱-۴ موت حضرت عیسی(ع).....73

۷-۱-۴ آفرینش آسمانها و زمین.....75

۸-۱-۴ چند مشرق و چند مغرب؟.....81

۹-۱-۴ خلقت آدم.....84

۱۰-۱-۴ زنده قرار دادن از آب.....86

۲-۴ مباحث فقهی و حقوقی.....88

۱-۲-۴ استطاعت مردان بر اعمال عدالت نسبت به چند همسر.....89

- 92.....۲-۲-۴ مدارا با دشمنان یا جنگ با آنان
- 96.....۳-۲-۴ حرمت و حلیت شراب
- 98.....۳-۴ مباحث اعتقادی
- 98.....۱-۳-۴ مباحث توحیدی
- 99.....۱-۱-۳-۴ فرمان خداوند به فحشاء و فسق!
- 102.....۲-۱-۳-۴ حق تقوای الهی
- 105.....۳-۱-۳-۴ تناقض بین قدرت و عدالت خداوند
- 108.....۲-۳-۴ مباحث معاد
- 108.....۱-۲-۳-۴ سؤال از اعمال انسان
- 111.....۲-۲-۳-۴ گفت و گو و پرسش و پاسخ بین انسان ها
- 112.....۳-۲-۳-۴ پنهان کردن شرک مشرکان از خداوند
- 116.....۴-۲-۳-۴ مشاهده و رؤیت خداوند
- 119.....۵-۲-۳-۴ طعام اهل دوزخ
- 121.....۳-۳-۴ مباحث عدل الهی
- 121.....۱-۳-۳-۴ جبر و اختیار
- 124.....۲-۳-۳-۴ رسیدن خیر و شر به انسان
- 127.....۴-۳-۴ مباحث نبوت
- 127.....۱-۴-۳-۴ رسالت جهانی پیغمبر اکرم (ص)
- 131.....۲-۴-۳-۴ اجر رسالت پیغمبر اکرم (ص)

- 133.....۵-۳-۴ ادعای ابهام در رسالت قرآن
- 133.....۱-۵-۳-۴ محکم و متشابه
- 139.....۲-۵-۳-۴ هدایت برای متقین یا هدایت برای همه مردم
- 141.....۴-۴ ادعای تناقض در قرآن از جهت اسلوبهای ادبی
- 141.....۱-۴-۴ معرفه و نکره
- 143.....۲-۴-۴ صیغه مذکر یا مؤنث
- 145.....۵-۴ پاسخ به دو ادعای گلدزیهر
- 149.....۴-۶ علل پیدایش توهم تناقض در قرآن
- 150.....۴-۷ تناقضات عهدین
- 154.....جمع بندی و پیشنهاد
- 156.....ضمیمه
- 162.....کتاب شناسی منابع و مآخذ

چکیده :

دانشمندان مسلمان، یکی از وجوه اعجاز قرآن را " انسجام و هماهنگی آیات با یکدیگر " و به تعبیری دیگر "عدم تناقض و ناسازگاری میان آیات قرآن" بیان کرده اند. در برخی آیات قرآن و روایات معصومین(ع)، بر این ویژگی و امتیاز قرآن کریم تأکید شده است.

یکی از شبهاتی که از گذشته تا امروز پیرامون قرآن وارد کرده اند، شبهه " وجود تناقض و اختلاف میان برخی آیات قرآن" است. یکی از اهداف دشمنان قرآن از این ادعای باطل، این است که قرآن را کتابی بشری و غیر الهی جلوه دهند که از خطا و تعارض مصون نمی باشد.

از جمله عللی که سبب شده است تا برخی مسأله اختلاف و تناقض میان آیات قرآن را مطرح نمایند، عدم آشنایی با تعریف صحیح و دقیق برخی از اصطلاحات منطقی مانند "تناقض"، "تضاد"، "شرایط تناقض" و نیز عدم توجه به برخی از ظرافت های کلامی قرآن و کاربرد "عام و خاص" و "ناسخ و منسوخ" است.

به منظور نقد و بررسی این شبهه، ابتدا برخی اصطلاحات مرتبط با نظریه "تناقض" تعریف می گردد. سپس آیاتی از قرآن کریم و احادیث معصومین(ع) که به انسجام آیات قرآن و نبود تناقض در آن اشاره دارد، ذکر می شود. در گام بعدی، تعدادی از مهمترین آیاتی که به ظاهر با یکدیگر اختلاف داشته و شبهه تناقض در مورد آنها بطور جدی مطرح شده است، برحسب موضوع طبقه بندی کرده و به آنها پاسخ کافی و متقن داده شده، تا این حقیقت روشن گردد که در سراسر قرآن، هیچگونه اختلاف و تناقضی وجود ندارد و این کتاب مقدس، وحی الهی بر قلب پاک پیغمبر اسلام (ص) است.

کلید واژه ها : قرآن ، اعجاز ، اختلاف ، تناقض

فصل اول کلیات

۱-۱ تبیین موضوع

قرآن کریم معجزه جاودان پیامبر اسلام (ص) است که اعجاز آن پیوسته در طول قرن ها برای مردم پاکدل و حقیقت جوی جهان و پژوهشگران منصف به اثبات رسیده است.

وجوه اعجاز قرآن کریم متعدد و گوناگون است. علماء و دانشمندان مسلمان، یکی از وجوه اعجاز قرآن را "انسجام و هماهنگی آیات با یکدیگر" و به تعبیری دیگر "عدم تناقض و ناسازگاری میان آیات قرآن" بیان کرده اند.

به این ویژگی و امتیاز قرآن کریم، در آیات قرآن هم اشاره شده است. از جمله در سوره نساء می فرماید: " أَمْ قُلُوبٌ يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا

كَثِيرًا " (النساء / ۸۲)

آیا درباره قرآن نمی اندیشند؟! اگر از سوی غیر خدا بود، اختلاف فراوانی در آن می یافتند.

این آیه شریفه مهمترین آیه در این موضوع است، که به دو واقعیت مهم اشاره دارد :

هماهنگی آیات و عدم تناقض در آن اولاً نشانه اعجاز قرآن بوده و ثانیاً از وجوه تحدی آن است.

با تدبّر و تفکر در آیات قرآن به این حقیقت پی می بریم که هیچ گونه اختلاف و تناقضی در مفاهیم و حقایق قرآن کریم وجود ندارد. با این وصف عده ای با انگیزه های مختلف و از جمله به جهت مخالفت و جلوگیری از توسعه و گسترش اسلام، درصدد برآمدند تا در قداست و الهی بودن این کلام الهی خدشه نمایند و با این هدف، شبهه موهوم و بی اساس "وجود تناقض در قرآن" را مطرح نموده اند.

جمعی دیگر هرچند مانند گروه اول دارای انگیزه مخالفت با اسلام نبوده اند، اما به سبب عدم آشنایی با کلام عرب و اسلوب و ساختارهای متنوع آن و به خصوص عدم توجه به ظرافت های کلامی قرآن کریم، گرفتار توهم تناقض در قرآن گردیده اند.

از جمله عللی که سبب شده است برخی مسأله اختلاف و تناقض میان آیات قرآن را مطرح نمایند، عدم آگاهی و شناخت از تعریف صحیح و دقیق برخی اصطلاحات منطقی مانند: "تناقض" و "تضاد" و "شرایط تناقض" است.

از دیگر علل آن توجه نداشتن به برخی اصطلاحات علم اصول فقه مانند: "عام و خاص"، "مطلق و مقید" و همچنین "ناسخ و منسوخ" و کاربرد آن ها در قرآن است.

هماهنگی و انسجام بین آیات قرآن کریم و نبود هیچ گونه اختلاف و تناقضی در آن، از اموری است که عقل نیز آن را تایید می کند، چرا که وجود تناقض و دوگانه گویی در گفته های هر شخص، باعث سلب اطمینان از گفته های وی و ایجاد سردرگمی در مخاطبین می شود و نشان از وجود خطا و اشتباه در بیانات وی دارد.

مسأله عدم تناقض در قرآن، از جمله مسائلی است که مورد تأکید خود قرآن بوده و همچنین ائمه معصومین (ع) که عدل قرآن و قرآن ناطق می باشند، در احادیثی به این واقعیت اشاره کرده اند.

خاورشناسان از دیر باز تحقیقات گسترده ای در زمینه قرآن انجام داده اند. اگرچه پاره ای از این تحقیقات با هدفی کاملاً علمی و به منظور شناخت صحیح قرآن صورت گرفته است، اما بسیاری از این تحقیقات نیز با غرض ورزی های سیاسی و استعماری و تبشیری همراه بوده و به منظور خدشه دار نمودن اسلام و قرآن، و باطل جلوه دادن تعالیم اسلام انجام شده است. یکی از این شبهات که توسط خاورشناسان و مبلغان یهودی و مسیحی و به تبع آنان برخی مسلمانان ناآگاه، پیرامون قرآن کریم مطرح شده، شبهه "وجود اختلاف و تناقض میان آیات قرآن" است.

برخی از مستشرقان مواردی چون اختلاف قرائات، تناقض میان مطالب و قصص قرآن با عهدین و تعارض میان آیات قرآن و احادیث را ذیل عنوان تناقضات قرآن مطرح کرده‌اند که علمای مسلمان به تمام این موارد پاسخ کافی داده‌اند.

در این رساله فقط به شبهه تناقض میان آیات قرآن کریم پرداخته شده و سعی گردیده در حد توان به این نظریه پاسخ کافی داده شود.

۲-۱ اهمیت موضوع

چهارده قرن است که فرمایش پدر مهربان و امیر مؤمنان در وصیت جاودانه ایشان به همه فرزندان، در گوش ما طنین افکن است که :

أوصيكمُ و جميع وُلدي و أهلي و من بَلَغَهُ كِتَابِي ..... اللَّهُ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ،....

من به شما دو فرزندم (حسن و حسین) و همه فرزندانم و بستگانم و تمام کسانی که نامه من به آنان می‌رسد، وصیت می‌کنم که ..... شما را به خدا، شما را به خدا به قرآن (توجه کنید)^۱

قرآن کریم، تنها کتاب الهی مسلمانان و همچنین اولین و مهمترین منبع دریافت معارف والای اسلام است. لذا عده ای از مخالفان و دشمنان اسلام سعی دارند به تقدس این کتاب الهی خدشه وارد کنند.

حمله مخالفان اسلام به حریم مقدس قرآن کریم، همواره از آغاز دعوت پیامبر(ص) وجود داشته است. قرن هاست که بسیاری از شرق شناسان و اسلام شناسان مسلمان و غیر مسلمان به پژوهش درباره قرآن پرداخته و راجع به آن نظریه‌ها و شبهاتی مطرح می‌کنند.

یکی از شبهاتی که از زمان صدر اسلام تا امروز پیرامون قرآن وارد کرده‌اند، شبهه "وجود تناقض و اختلاف میان برخی آیات قرآن کریم" است.

---

^۱ - نهج البلاغه / نامه ۴۷

یکی از اهداف دشمنان قرآن، از این ادعای موهوم و باطل این است که قرآن را کتابی بشری و غیر الهی جلوه دهند که از خطا و تعارض مصون نمی باشد.

لذا نقد و بررسی نظریه "وجود تناقض در قرآن کریم" و اثبات "نبود تناقض در قرآن کریم" موضوعی است که در دفاع از کیان قرآن اهمیت ویژه ای دارد.

به ویژه که در جهان امروز تبلیغات اهمیت فوق العاده ای پیدا کرده و با رسانه های همگانی جدید مانند ماهواره، اینترنت و... اهمیت تبلیغات در زمان ما به مراتب بیشتر از گذشته شده است. چه بسا اشخاص و گروهها با تبلیغات، حق را ناحق جلوه داده و افکار عمومی را در جهت هدفهای خود سوق داده و منحرف می نمایند. لذا پاسخ گویی به شبهات، تلاش مضاعفی را می طلبد.

اگرچه مخالفان و دشمنان اسلام همواره کوشیده اند تا آیات قرآن را متناقض جلوه داده و از این راه حقانیت و الهی بودن این کتاب را مورد تردید قرار دهند، اما چون دلیل محکمی ارائه نکرده اند و ادعاهای ایشان شبهاتی بی اساس و باطل بیش نبوده است، لذا در این مورد توفیقی کسب ننموده اند.

شبهه در لباس حق ظاهر می شود و به فرموده امیر المؤمنین (ع) :

"شبهه را از آن روی شبهه نامیده اند که به حق شباهت دارد، هر چند که باطل

است." ۱

به دلیل آنکه برخی از مردم با علوم قرآن و تفسیر آشنایی ندارند، شبهات در ایشان اثر می گذارد و برطرف کردن این شبهات، وظیفه کسانی است که با علوم قرآن آشنا هستند.

---

^۱ - نهج البلاغه / خطبه ۳۸

مخالفان اسلام از زمانهای گذشته، در القاء شبهه و پوشاندن حقایق و دگرگونی واقعیات به تبلیغات گسترده‌ای دست زده اند و متأسفانه باید گفت تبلیغاتی که در شناساندن و ترویج اسلام حقیقی و ردّ شبهات وارد برآن تا کنون انجام گرفته، کافی نبوده است.

گرچه در این زمینه تلاشهای ارزشمندی از سوی دانشمندان مسلمان انجام شده، اما با توجه به افزایش تبلیغات دشمنان اسلام از طریق رسانه های همگانی جدید و تشدید فضای شبهه و اتهام به قرآن، امکان تحقیق و بررسی در این موضوع همچنان وجود داشته و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

این پایان‌نامه گامی است در مسیر انجام این رسالت، تا سهمی هر چند ناچیز در تبدیل فضای تاریک شبهه و اتهام، به فضای روشن واقعیت و حقانیت این کتاب آسمانی داشته باشد.

۳-۱ اهداف تحقیق

هدف از انجام این تحقیق نشان دادن این واقعیت است که آیات قرآن کاملاً با یکدیگر هماهنگی و سازگاری داشته و هیچ گونه اختلاف و تضاد و تناقضی میان آیات قرآن وجود ندارد و این ویژگی یکی از کمالات قرآن است که کتب ادیان دیگر که منسوب به وحی الهی هستند، در حال حاضر فاقد آن می باشند. این واقعیت مورد تأکید قرآن بوده و در آیاتی از قرآن و احادیث معصومین (ع) به آن اشاره شده است.

در این رساله تعدادی از مهمترین شبهاتی که از طرف مخالفان و ناآشنایان به دقایق بحث، از موارد اختلاف و تناقض میان آیات قرآن تلقی شده است، گردآوری و برحسب موضوع طبقه‌بندی نموده و در حد توان به هر یک پاسخ متقن داده ام، تا روشن گردد که در سراسر قرآن هیچ گونه اختلاف و تناقضی وجود ندارد و این کتاب مقدس، وحی الهی بر قلب پاک پیغمبر اسلام (ص) است.

با توجه به علاقمندی وافر خود به تحقیق و بررسی آیات قرآن کریم و پاسخ‌گویی به شبهات قرآنی، مطالعه و بررسی این موضوع را جهت پایان‌نامه کارشناسی ارشد خویش انتخاب نمودم تا با انجام این تحقیق، خدمتی کوچک در دفاع از کیان قرآن انجام داده باشم.

۴-۱ پیشینه تحقیق

مخالفان اسلام از همان ابتدای نزول قرآن همواره به منظور پوشاندن حقایق و دگرگونی واقعیات به القاء شبهه علیه قرآن پرداخته و به تبلیغات گسترده‌ای دست زده‌اند. یکی از این شبهات که از گذشته تا امروز پیرامون قرآن کریم مطرح شده، شبهه "وجود اختلاف و تناقض میان آیات قرآن" است.

علما و دانشمندان مسلمان که خود به عدم وجود تناقض در قرآن اعتقاد راسخ داشتند و کلام الهی را عاری و منزّه از اختلاف دانسته‌اند، در برابر شبهات باطلی که پیرامون قرآن وارد کرده‌اند، آرام ننشسته و به منظور صیانت از حریم قدسی قرآن، در مقام پاسخ برآمده‌اند.

از آنجایی که شبهه "وجود اختلاف و تناقض میان آیات قرآن" از زمان ائمه معصومین (ع) تا به امروز همواره وجود داشته است، تحقیق در این مورد نیز سابقه ای طولانی دارد. در ذیل به برخی از آثاری که به این موضوع پرداخته‌اند، اشاره می‌گردد:

الف. کتب:

- تأویل مشکل القرآن : بخش مهمی از این کتاب که نوشته ابن قتیبه دینوری (۲۱۳-۲۷۶ق) است، به ردّ شبهات پیرامون قرآن اختصاص داده شده است.
- الإحتجاج علی اهل اللجاج : شیخ احمد طبرسی مؤلف این اثر، بابی را تحت عنوان "احتجاجه علی الزندیق فی آی المتشابهة" اختصاص داده و در آنجا روایاتی را

نقل کرده که امیر المؤمنین(ع) به زندیقی که ادعای تناقض در قرآن را داشت، پاسخ فرمودند.

- **متشابه القرآن و مختلفه** : این کتاب نوشته ابن شهر آشوب است. همانگونه که از نام آن پیداست، نویسنده آیاتی از قرآن را که با یکدیگر مشابه هستند، گردآوری کرده و آیاتی را که به ظاهر با یکدیگر اختلاف دارند، شرح و تفسیر نموده تا ثابت کند در آنها اختلافی وجود ندارد.

- **البرهان فی علوم القرآن** : بدر الدین زرکشی، نویسنده این کتاب، نوع سی و پنجم آن را به "معرفة موهم المختلف" اختصاص داده و در زمینه تناقض و اختلاف در قرآن و موجبات آن توضیحاتی بیان کرده است.

- **الاتقان فی علوم القرآن** : این اثر تألیف دانشمند و محقق اهل سنت جلال الدین سیوطی بوده و شامل مباحث مختلف علوم قرآنی است. نوع ۴۸ این کتاب به نام " فی مشکله و موهم الاختلاف و التناقض" به این موضوع پرداخته و بیشتر مطالب خود را با شرح کلام زرکشی از البرهان نقل کرده است.

- **الهدی الی دین المصطفی** : این کتاب توسط شیخ محمد جواد بلاغی در دو جلد نگارش شده است. این کتاب در ردّ اعتراضات نصارا بر دین اسلام و قرآن نوشته شده و در میان مطالب مربوط به اعتراضات نصارا، شبهاتی در خصوص تعارضات قرآنی دیده می‌شود.

- **نفحات الاعجاز** : این کتاب نوشته دانشمند بزرگ آیت الله خوبی است که در رد کتاب "حسن الایجاز" نوشته شده است. این کتاب که در دفاع از قرآن و رد برخی شبهات وارد بر آن نوشته شده، به نمونه هایی از تناقضات عهدین اشاره کرده و یک مورد از آیات موهوم تناقض در قرآن را پاسخ داده است.

- **البیان فی تفسیر القرآن** : این اثر ارزشمند که تألیف آیت الله خوئی است، ذیل بحث اعجاز قرآن، یکی از وجوه اعجاز قرآن را "استقامت در بیان" و یا همان نبود تناقض در آن می‌داند. در ادامه ایشان به دو مورد از ادعاهای بی اساس تناقض در قرآن پاسخ می‌دهد.

- **البشارات و المقارنات بین الکتب السماویہ** : این کتاب که نوشته دکتر محمد صادقی است، بخشی با عنوان "هل فی القرآن تناقض و کما فی العهدین؟" دارد که در آن بخش، برخی از ادعاهای "یوسف حداد" و "هاشم عربی" مبنی بر آیات موهم تناقض را آورده و پاسخ اجمالی داده است.

- **شبهات و ردود حول القرآن الکریم** : این کتاب تألیف قرآن پژوه بزرگ آیت الله معرفت است. در بخشی از این کتاب به نام "پندار اختلاف و تناقض در قرآن" به برخی از شبهات تناقض در قرآن پاسخ داده است.

- **متناقضات القرآن رد علی مزاعم المستشرقین** : این کتاب نوشته شخصی به نام علی المحرقی است. نویسنده در این اثر، آیاتی که به زعم مستشرقان، متناقض با آیات دیگر بوده، گردآوری کرده و به آنها پاسخی مختصر داده است.

- **مستشرقان و قرآن** : این اثر ارزشمند که در سالهای اخیر توسط دکتر محمد حسن زمانی نگاشته شده، در زمینه نقد و بررسی مهمترین آرای مستشرقان درباره قرآن است. این کتاب در فصل ادبیات و ساختار قرآن بخشی به نام "سازگاری و عدم تناقض در قرآن" دارد و در آن بخش، پاسخ برخی از شبهات را می‌توان یافت.

ب . پایان نامه ها:

"نقد و بررسی نظریه اگناس گلدزیهر در زمینه وجود تعارض در نصوص قرآن کریم"، رساله دکترای سید علی اکبر ربیع نتاج، دانشگاه تربیت مدرس، گرایش علوم قرآن و حدیث، استاد راهنما: دکتر سید محمد باقر حجتی، ۱۳۷۸.

۵-۱ سؤالات تحقیق

سؤالات اصلی که محور تحقیق حاضر قرار گرفته اند و تلاش شده تا در مباحث

مختلف تحقیق به آنها پاسخ داده شود، به شرح ذیلند :

- ۱- دیدگاه آیات و روایات در موضوع عدم تناقض و اختلاف در قرآن کریم چیست؟
- ۲- اختلافاتی که در ظاهر آیات عام و خاص، مطلق و مقید و ناسخ و منسوخ قرآن کریم وجود دارد، نشانه تناقض در قرآن نیست؟
- ۳- آیا مواردی از آیات موهم تناقض که مورد ادعای دشمنان قرآن است، نشانه تناقض در قرآن نیست؟

۶-۱ فرضیه های تحقیق

- ۱- عدم تناقض در مضامین قرآن، از وجوه اعجاز آن است که مورد تأکید آیات قرآن و روایات اهل بیت(ع) قرار گرفته است.
- ۲- وجود ویژگیهایی در قرآن کریم نظیر نسخ، تخصیص، تشابه و امثال آن نشانه تناقض منطقی در آیات قرآن نیست.
- ۳- تشکیکات و شبهه افکنی های مخالفان قرآن در نسبت تناقض به آیات قرآن ناروا و از جهت علمی مردود است.

۷-۱ روش تحقیق

روش اصلی تحقیق در این رساله، روش کتابخانه ای است.

در تحقیق حاضر تعداد قابل توجهی از کتب و مقالات ارزشمند فارسی، عربی و لاتین مورد مطالعه و استناد قرار گرفته اند که فهرست دقیق آنها در پایان رساله آمده است.